

УДК 37.03:37(09)

Е. В. ЛЕЩЕНКОкандидат педагогічних наук, доцент
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка**ВПЛИВ ГУМАНІСТИЧНИХ ТА ЕВОЛЮЦІЙНИХ ІДЕЙ Ч. ДАРВІНА
НА СТАНОВЛЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ М. О. КОРФА**

У статті окреслено деякі аспекти впливу гуманістичних та еволюційних ідей європейських реформаторів науки і просвітництва ХІХ ст., зокрема англійського біолога Ч. Дарвіна, ідеї якого втілював у освітню діяльність “остзейський українець” М. Корф. Проаналізовано витоки гуманістичного спрямування науково-методичної діяльності М. Корфа в контексті розгляду його прогресивних поглядів у питанні оптимізації розвитку теорії й практики процесу виховання.

Ключові слова: земська освіта, теорія еволюції, індуктивний метод, історіографічний аналіз, всебічно розвинена особистість, природний відбір.

Актуальність наукової розробки досліджуваного питання обумовлена недостатнім вивченням впливів на становлення педагогічних поглядів М. Корфа – громадського освітянина, реформатора початкової школи, засновника субсидіарної земської освіти, фундатора освіти жінок, автора навчально-методичних, наукових праць.

Сьогодні виникає потреба в осмисленні педагогічних ідей та просвітницької діяльності М. Корфа у зв'язку із розв'язанням суперечливих питань сучасної освіти, як-то: шкільна реформа (12-річне загально-освітнє навчання, одночасне складання іспитів випускниками ДПА – ЗНО), мовна політика, платність чи безоплатність навчання, окремі питання впровадження та розгалуження освіти дорослих тощо. Для дослідження цих питань має важливе значення, передусім, об'єктивне відтворення спадщини науковців-просвітителів минулого, зокрема педагогічної діяльності М. Корфа в другій половині ХІХ ст. у контексті діяльності субсидіарних земських установ і розширення інтеграцій знань про особливості й зміст просвітницько-культурного руху, який живив суспільний прогрес.

Незважаючи на посилення інтересу сучасних учених до спадщини вітчизняної історії педагогіки кінця ХІХ – початку ХХ ст., кількість досліджень, що розкривають теоретичні та практичні питання діяльності педагога в галузі організації діяльності земських шкіл, досить обмежена. Зокрема, залишаються малодослідженими аспекти історіографічного аналізу впливу соціальних, гуманістичних ідей на становлення громадських і педагогічних поглядів М. Корфа в питанні запровадження земської освіти.

Метою статті є виявлення впливу гуманістичних та еволюційних ідей Ч. Дарвіна на становлення М. Корфа як педагога-новатора народної освіти в Україні.

Постаті М. Корфа у різні часи надано увагу в дослідженнях та наукових розвідках М. Антощак, Л. Бадьї, Н. Белозьорової, Л. Бондар, В. Вихрущ, Л. Вовк, Л. Гаєвської, О. Григоренка, Л. Гуцал, Л. Дробозюк, В. Іващенко, І. Кушніренка, Л. Орехової, О. Попельнюха, І. Пухи, О. Радул, С. Саяпіної, С. Сисоєвої, І. Шумілової, Л. Ярощук та ін.

У наукових розвідках сучасних українських учених висвітлено окремі питання педагогічної діяльності М. Корфа. Так, С. Саяпіна [5] відзначає, що концептуальною засадою педагогічних поглядів М. Корфа є вільний природний розвиток дитини, який передбачає різнобічне виховання. Автором представлено модель особистості вчителя; систематизовано досвід педагога з питань підготовки та перепідготовки кадрів для народної освіти. У роботі О. Попельнюха [4] досліджено методологічні основи, етапи та зміст педагогічної і просвітницької діяльності педагога, проаналізовано його загально-педагогічні й дидактичні праці. У дисертації М. Антощак [1] досліджено основні напрями, зміст громадської, просвітницької, педагогічної, наукової та методичної діяльності М. Корфа.

Проте, незважаючи на достатню кількість публікацій, питання впливу еволюційних ідей на становлення педагогічних поглядів М. Корфа не розглядалося.

Варто наголосити на необхідності системного аналізу експертного вивчення педагогічної діяльності та спадщини М. Корфа, що засвідчує прогресивні підходи педагога до проблем школоведення та значні здобутки у розбудові земської освіти як важливої складової демократизації громадянського суспільства. Інтенсивний розвиток тогочасної системи освіти став потужним пластом результатів педагогічних практик окремих прогресивних персоналій, діяльність яких ґрунтувалася на збалансованості врахування регіональних і приватних інтересів у питанні освіти сільського населення країни.

Формування педагогічних поглядів М. Корфа відбувалося під впливом наукових і педагогічних теорій XIX ст., зокрема еволюційної концепції англійця Ч. Дарвіна, теорії елементарної освіти швейцарського освітнього діяча Й. Песталоцці, загально-педагогічних та дидактичних ідей росіянина К. Ушинського. Вважаємо доречним розглянути вплив основних ідей теорії спадковості Ч. Дарвіна на становлення педагогічних поглядів М. Корфа та прослідкувати їх еволюцію в теоретично-практичній діяльності земського діяча.

Соціально-економічні умови II половини XIX ст., прогресивні еволюційні погляди українських природознавців і філософів сприяли розповсюдженню ідей Ч. Дарвіна. Період створення його теорії характеризувався тяжінням молодого прогресивної інтелігенції до інноваційних наукових знань, зацікавленістю матеріалістичним напрямом у науці. На думку М. Корфа, саме теорія Ч. Дарвіна сприяла формуванню мотивації зацікавленості питаннями природознавства більшості освічених людей, а “чим більше особистостей будуть вдумуватися в ці питання, чим більше буде свідомих спо-

стерігачів, тим більше виграє наука, що слугує, насамперед, людству” [2, с. 282].

Зазначимо, що до середини XIX ст. теорія Ч. Дарвіна суттєво впливала на змістовний взаємозв'язок наук – філософії, фізіології, політекономії і педагогіки як суспільної науки, що вивчала розвиток особистості як соціально-біологічної істоти. Вперше у світовій науці ідея еволюції остаточно утвердилася саме завдяки теорії Дарвіна, яка відкрила механізм еволюції живої природи – природний відбір, спричинений боротьбою за існування і заснований на спадкових індивідуальних змінах, що носять невизначений (нецілеспрямований) характер.

Загальновідомо, що теорія еволюції Дарвіна має велике, передусім, світоглядне значення, оскільки сприяла становленню матеріалістичного погляду на природу. Матеріалізм теорії полягає в тому, що чинники еволюції, відкриті Ч. Дарвіном, цілком матеріальні, їх дію можна побачити й довести. Причинне пояснення еволюції живої природи, яке надає відповідна теорія, не залишає місця для нематеріального, божественного начала, у чому виявляється її атеїстичне спрямування.

Теорія Ч. Дарвіна є одним з найбільших узагальнень у природознавстві, оскільки виробляє істотний внесок у природничо-наукові уявлення про картину світу. У подальшому розвиток еволюційної теорії був пов'язаний з розвитком генетики, екології, з експериментальним вивченням боротьби за існування і природного відбору, з розвитком популяційної і молекулярної біології.

Саме генетика виявилася тією наукою, завдяки якій вдалося розшифрувати механізм дії відкритих Дарвіном чинників еволюції. Головну роль у цьому відіграв розділ генетики – генетика популяцій. Цей розділ дав можливість обґрунтувати вчення про мікроеволюцію. Це вчення створено завдяки зусиллям багатьох учених (С. С. Четверікова, Ф. Д. Добржанського, М. В. Тимофєєва-Ресовського, Р. О. Фішера, С. Райта, Дж. Б. С. Холдейна, М. П. Дубініна, Д. Д. Ромашова, І. І. Мальгаузена, М. І. Вавілова, Дж. Хакслі та ін. (20–40-і рр. XX ст.).

У 1864 р. вперше в перекладі С. Рачинського вийшов твір Ч. Дарвіна “Походження видів”, а в 1873 р. – стаття М. Корфа “Теория Дарвина и вопросы педагогики”, в якій автор звертає увагу на важливість комплексного підходу до розуміння цієї теорії, розглядав її незалежно від класових уподобань еліти, намагався довести тезу, що науковцем може бути людина незалежно від її соціального статусу [2].

У своїй публікації педагог звертав увагу на загальновідомий “природний відбір”, сутність якого полягає в тому, що будь-який організм намагається підтримати своє існування у світі, виживають ті організми, які сильніші за інших. Теорія Ч. Дарвіна передбачала передавання у спадок фізичних і залежних від них психічних якостей.

Відтоді, одним із перших, хто звернув увагу саме на важливість педагогічного осмислення ідей біологічних засад навчання, був М. Корф,

який вважав неможливим без освіти вирішувати низку психолого-педагогічних проблем: спадковості й виховання в розвитку людини, співвідношення між фізичним і психічним розвитком особистості тощо.

М. Корф зазначав, що Ч. Дарвін виводить дію природного відбору з геометричної прогресії розмноження і вважає, що загибель або виживання організмів у боротьбі за існування, у широкому сенсі, будуть вибірковими, тобто в кожному поколінні виживатимуть ті особини, які завдяки своїй індивідуальній мінливості виявляться краще пристосованими. Це явище Ч. Дарвін і назвав природним відбором або виживанням найбільш пристосованих. Однак у суспільстві, зазначав освітянин, відбувається не завжди так, оскільки “в боротьбі за існування перемога залишається не завжди за найкращими, а за тими організмами, які більш пристосовані до життя в цей час, перевага у них може бути у фізичній силі і неосвіченості” [2, с. 304–305].

М. Корф на основі обґрунтованого Ч. Дарвіном принципу взаємозалежності й взаємообумовленості світу, доводив необхідність вивчення всіх маловідомих фактів, які розкривають проблеми виникнення й існування людини в соціумі, оскільки “наука одна, завдання її полягає у вивченні людини і природи, і різноманітні науки, з яких читаються лекції під різними назвами, не що інше як різноманітні погляди на людину та її діяльність, на природу” [2, с. 275]. У його розумінні кожне відкриття в будь-якій одній науці представляє більший або менший інтерес для інших, а педагог користується даними всіх наук про людину, про природне й соціальне середовище, в якому розвивається людина [2, с. 277].

Як і К. Ушинський, М. Корф вбачав в антропології важливе джерело для розвитку педагогіки. Він зазначав, що антропология може підняти педагогіку на новий рівень, але через те, що ця наука (антропология) “не дуже близько знайома багатьом педагогам”, її відомості майже не використовують у роботі з дітьми, оскільки “кабінетні” педагоги обговорюють питання виховання і навчання взагалі, а практичні – зайняті “боротьбою за власне існування” [2, с. 276–277]. Водночас, М. Корф відкриває нові, порівняно з К. Ушинським, аспекти взаємопов’язаності і взаємозв’язку антропологічних наук із педагогікою. Розглядаючи педагогіку в системі наукового пізнання, він наголошував, що педагогіка не лише послуговується знаннями про людину, здобутими іншими науками, а й власним досвідом збагачує інші науки. Більш того, навчаючи й виховуючи, педагоги накопичують знання, що мають загально-гносеологічне значення. Так, індуктивний метод широким проникненням у географію, історію, математику та інші галузі багато в чому зобов’язаний педагогам, які у своїй практичній діяльності демонструють можливості його практичного використання.

У зв’язку з перенесенням теорії еволюції на педагогічний ґрунт, виникає теорія педагогічного біологізму, відповідно до якої власне процес виховання не може справляти значний вплив на фізичний і розумовий розвиток підростаючого покоління, оскільки розвиток, як і поведінка людини загалом, начебто цілком визначалися законами спадковості. Досягнення

дітей і молоді певних рівнів психофізичної зрілості є результатом самостійного біологічного дозрівання, а не навчання. І хоча М. Корф не був затятим прихильником взаємодії біологічних основ і педагогіки, однак науково обґрунтував думку про біологізовану педагогіку, яка сприяла звільненню педагогічної думки від волюнтаризму і привела до кращого розуміння зв'язку людини з природою, людської багатомірної натури.

Освітянин визнав теорію педагогічного біологізму однобічною і зазначав, що такі погляди поширювалися в середовищі тих станів, які вважали походження своїм винятковим привілеєм. У зв'язку з цим М. Корф зазначав, що за твердженням про спадкову обумовленість розвитку людини “ховається упереджена думка на користь аристократизму, оскільки навіть за списками французької академії наук (М. Корф вивчав дослідження А. де-Кандоля “Histoire des sciences et des savants, depuis deux siècles” [6]), із “51% членів академії належали до середнього класу, 42% – до дворян, 7% – робітників” [2, с. 283–284; 6, с. 84–91]. Тому стає зрозумілою теза М. Корфа, що освічена людина, незалежно від станової належності, є соціально адаптованою до можливих викликів суспільства, а потреба пізнавальної активності людини не позначається рисами аристократизму.

Аналіз наукових студій цього періоду свідчить, що у своїй праці А. де-Кандоль виділив 6 основних потреб, які скеровують життя людини у суспільстві: меркантильна потреба, жага задоволень, потяг до політичної діяльності, схильність до вивчення релігійних питань, прагнення до знаходження істини, прагнення до прекрасного [6, с. 283–284]. М. Корф додавав, що зазначені чинники рідко виявляються поодинокі, найчастіше – у сукупності, у соціальних взаємовідносинах.

Разом з тим, коли офіційна педагогіка виводила свої постулати з релігійної догматики й намагалася обґрунтувати їх ідеалістичними філософськими і психологічними вченнями, М. Корф висував положення про існування зв'язку між фізичним і психічним розвитком усіх живих організмів та вважав визнання цього зв'язку науково-методологічним для педагогіки. Саме у взаємозв'язку фізичного і психічного, вивчення якого здійснюють науки про людину, криються закономірності розумового розвитку людини, адже пізнання цих закономірностей, на думку М. Корфа, вказує педагогам шляхи, методи і засоби виховання.

М. Корф розробив зміст навчальної програми авторської початкової земської школи таким чином, щоб створені умови розвитку пізнавального інтересу і творчих здібностей учнів слугували б розвитку потреби до самонавчання та самовизначення власного “Я”. Методи і прийоми розвитку пізнавального інтересу дітей у навчальному процесі сільської школи, запропоновані М. Корфом, використовували земства, просвітницька діяльність яких у той час виражалася, передусім, у громадянській самосвідомості земської інтелігенції.

Експертне середовище у процесі філософсько-педагогічних дискусій вважало, що через спадковість можуть передаватися випадкові видозміни,

які здатні перетворюватись у постійні для наступних поколінь. Удосконалення і ускладнення організації людини відбувається через розподіл праці, який є корисним, оскільки те, що передається у спадок, стає все більш досконалішим. Для М. Корфа проблемне питання конструювалось через призму чинника виховання – моральності. Так, якщо моральні причини будуть постійно змінювати спадковість, чи буде нова якість переходити у спадок і чи збережеться ця якість у зміненому вигляді? Відповідно до цього вчений стверджував, що людина відповідальна за свої дії, оскільки все, що ми робимо, може відобразитися не тільки на нас самих, а й на наших нащадках [2, с. 303].

Безперервне удосконалення організації живих істот внаслідок змін умов життя – це аксіома, відповідно до якої М. Корф уважав, що оскільки Ч. Дарвін через схрещування порід тварин вивів породу, яка випереджувала всіх за розумовими здібностями, то відповідно пізнавально-творчі здібності можна розвивати у всіх людей, оскільки на тварин впливала як спадковість, так і процес тваринного виховання. Вчений стверджував: “якщо застосувати закони Дарвіна до виховання, не заперечуючи спадковості, пам’ятати про те що якості організму можуть розвиватися за сприятливих обставин чи за незначних перешкод, які людина здатна перемогти, то стає очевидним, що людина народжується з успадкованими схильностями, що вона може народитися із схильностями порочними, однак від подальшого життя буде залежати чи розвинеться ця схильність, чи видозміниться вона, чи вона її здолає” [2, с. 303]. Це було новаторство, адже передові ідеї М. Корфа щодо взаємодії біологічного й соціального стали в науково-інтелігентних колах головною подією всього педагогічного руху прогресивних освітян. На думку М. Корфа, на всіх етапах розвитку людського суспільства відбувається природний відбір, який змінює моральну сутність людини і є більш чи менш сприятливим для прогресу [2, с. 308].

Педагог підтримував гіпотезу А. де-Кандоля про те, що моральний вплив може здійснюватися: 1) через обставини, що вплинули на розвиток до народження дитини (спадковість якостей), і обставини, що впливали після народження дитини (виховання, приклад, порада, особистісний досвід, умовиводи внаслідок навчальних занять, громадська думка, навколишнє середовище); 2) ті ж обставини можна поділити на обставини, що впливали у родині (спадковість, виховання, порада, приклад) і на зовнішні обставини (школа, громадські заклади, закони, громадська думка) [2, с. 288–289; 6, с. 142–146].

Погоджуємося з А. де-Кандолем, що вважав рушійною силою морального розвитку людини мотивацію, що сприяла зацікавленості у роботі, намаганні пізнати істину про предмети навколишньої дійсності, формуванні морально-етичних якостей особистості дитини шляхом виховного впливу на неї. На думку М. Корфа, виховання – це процес, пов’язаний із попереднім природним відбором. Користуючись індуктивним методом у педагогіці,

науковець вказав на легкість і доступність його, пропагуючи навчання як засіб удосконалення зовнішніх почуттів, що передаються у спадковість.

Погоджуючись з думкою М. Корфа щодо підтримки інноваційних ідей Ч. Дарвіна про те, що людина народжується із задатками до певних видів діяльності, одночасно зауважуємо, що народжується індивід із недосконалими здібностями, які з часом, відповідно до способу і змісту подальшого життя, можуть видозмінюватись. Утім, при зміненому стані, за Ч. Дарвіним, утворюється “нова порода”, яка може допускати багато виключень. Тому здібності, еволюціонуючи в майбутньому, можуть прищеплюватись нащадкам. Вочевидь, чим більша кількість поколінь прийняли на себе відбиток моральних рис, тим більша вірогідність закріплення цієї якості у нащадків. Відтак, вихованню як процесу належить визначальна роль у розумовому розвитку людини; до відомих меж воно керує фізичною природою людини і психологічними властивостями, що залежать від нього. Виховання є першопричиною серед “інших причин, що беруть участь у творенні моральної істоти людини з матеріалу, наданого природою, наскільки можлива видозміна цього матеріалу і поступове нарощення в ньому, від покоління до покоління, і навіть у межах одного життя, нових властивостей” [3, с. 291]. Так гіпотеза М. Корфа щодо раціоналізованого виховання кореспондується з сучасними еволюційними поглядами в освіті, політиці та культурі.

Системний історіографічний аналіз свідчить про реформаторські підходи та значні здобутки педагога М. Корфа у прагненні долучати прогресивну земську інтелігенцію до формування у молоді загальнолюдських цінностей, життєвих самовизначень. Так, науково-творчий процес діяльності народних шкіл визначав проблеми та узгодженість реалістичних цілей, завдань і стратегій формування Людини-особистості.

Висновки. Теорія Ч. Дарвіна, на думку М. Корфа, не лише не зменшує, а навпаки, збільшує відповідальність людини не стільки як біологічної, скільки як соціальної істоти за свої дії і вчинки. Так, уявлення про фізіолого-біологічні властивості людини, за теорією Ч. Дарвіна, предметно вплинули на подальший розвиток освітньої активності М. Корфа у його просвітницькій діяльності і становлення соціально-гуманістичного спрямування в системі народної освіти та у питанні розвитку виховного потенціалу людини.

Аналізуючи деякі історичні моделі особистості Людини, М. Корф впроваджував у практичну діяльність новітнє поняття соціалізації особистості дитини, зміст якого становить теоретичну основу методологічного конструювання соціально-просвітницької практики сучасної сільської школи України.

Список використаної літератури

1. Антошак М. М. Громадська та освітньо-наукова діяльність Миколи Олександровича Корфа : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Марина Миколаївна Антошак. – Запоріжжя, 2010. – 244 с.

2. Корф Н. А. Теория Дарвина и вопросы педагогики / Н. А. Корф // Вестник Европы. – 1873. – Кн. 5 – № 3. – С. 275–311.
3. Куломзин А. Н. Доступность начальной школы в России / Анатолий Николаевич Куломзин. – Санкт-Петербург : Тип. В. Ф. Киршбаума, 1904. – 149 с.
4. Попельнюх О. І. Педагогічна і просвітницька діяльність М. О. Корфа в контексті розвитку вітчизняної школи : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Олександр Іванович Попелюнюх. – Полтава, 2009. – 20 с.
5. Саяпина С. А. Проблема личности учителя в педагогическом наследии Н. А. Корфа: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Светлана Анатольевна Саяпина. – Славянск, 1998. – 144 с.
6. Candolle A. Histoire des sciences et des savants depuis deux siècles: suivie d'autres études sur des sujets scientifiques en particulier sur la sélection dans l'espèce humaine / A. Candolle // Alphonse de Candolle. – Geneve. Bale. Lyon: H. Georg Libraire-Éditeur, 1873. – 482 p.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2015.

Лещенко Э. В. Влияние гуманистических и эволюционных идей Ч. Дарвина на становление педагогических взглядов Н. О. Корфа

В статье определены некоторые аспекты влияния гуманистических и эволюционных идей европейских реформаторов науки и просвещения XIX века, в частности английского биолога Чарльза Дарвина, идеи которого воплощал в образовательную деятельность “остзейский украинец” М. Корф. Проанализированы истоки гуманистического направления научно-методической деятельности Н. Корфа в контексте рассмотрения его прогрессивных взглядов в вопросе оптимизации развития теории и практики процесса воспитания.

Ключевые слова: земское образование, теория эволюции, индуктивный метод, историографический анализ, всесторонне развитая личность, естественный отбор.

Leshchenko E. The Influence of Humanistic and Evolutionary Ideas of Charles Darwin on the Formation of N.A. Korf Pedagogical Views

The article determines some aspects of influence of humanistic and evolutionary ideas of European reformers of science and enlightenment of the 19th century, namely the English biologist Charles Darwin, whose ideas “Ostsee Ukrainian” N. Korf was realizing in the educational activity. The sources of humanistic trend of the scientific-methodical activity of N. Korf have been analyzed when investigating his progressive ideas concerning the optimization of the development of theory and practice of educational process. N. Korf's thesis is examined which deals with the existence of the connection between the physical and psychic development of all living beings and the acknowledgement of this connection as the scientific-methodological basis in the pedagogy.

Particularly the laws of mental human development are hidden in the correlation between the physical and psychic the sciences of the human being investigate, as the perception of these laws according to N. Korf points pedagogues to the ways, methods and means of education. Summed up that analyzing some historical models of the human person, M. Korf implemented in practice newest concepts of socialization of the child, whose content is the theoretical basis of the methodological design of social and educational practices of modern village school in Ukraine.

Key words: district education, evolutionary theory, inductive method, historiographic analysis, all-round development, natural choice.